

Liberalizm a szanse pokoju na świecie. Refleksje Karla Jaspersa

Liberalizm, podobnie jak inne terminy z zakresu nauk społecznych, nastęrcza badaczom wielu trudności. Nie ma zgodności ani co do używania tego terminu w liczbie pojedynczej (czyż nie powinniśmy mówić o liberalizmach?), ani co do idei łączącej takich liberałów jak John Locke, Adam Smith, John Stuart Mill czy John Dewey, współcześnie zaś kłopotliwe jest odnalezienie wspólnego mianownika między przykładowo Isaiahem Berlinem a Johnem Rawlsem w kwestii natury wolności¹, granic tolerancji, podstaw prawomocności państwa opiekuńczego czy atutów demokracji². W świetle tego trudne byłoby zatem dokonanie archimedesowego odkrycia jeśli chodzi o zjawisko liberalizmu. Zadanie stojące przed niniejszymi rozważaniami jest o wiele skromniejsze – chodzi o unaocznienie optymizmu płynącego z liberalizmu. Optymizmu, który pozwala sformułować tezy o pokojowym współistnieniu państw. Reprezentantem tego typu myślenia jest Karl Jaspers – niemiecki filozof i psychiatra. Jego intelektualna postawa nie jest jednakże czymś odosobnionym w historii myśli politycznej, podobne wnioski formułował chociażby Bertrand Russell.

Karl Jaspers stał na stanowisku, że filozofia posiada polityczne konsekwencje, którym należy się przyglądać i które należy badać. *Czym jest dana filozofia okazuje się w jej politycznych przejawach*³ – zwykły mawiać. Wychodząc z takiego założenia przyglądał się konotacjom filozofii i polityki, mając na względzie etyczny wymiar polityki. Nie sposób pominąć w tym punkcie klasycznej filozofii greckiej, która zjawiska te istotowo ze sobą scalała. Ciekawe jednak, że Jaspers zaczął badać zjawisko polityki, w tym jej aspekt międzynarodowy dopiero pod wpływem zewnętrznego bodźca w postaci I wojny światowej. Można w tym wypadku odnieść się do filozoficznych ustaleń poczynionych przez autora *Bomby atomowej a przyszłości człowieka* i wskazać, że znalazł się on w „sytuacji granicznej” (Jaspersowska terminologia), która przełamała jego zadomowienie w istnieniu⁴ i poczuwszy się pod wpływem wojennych wydarzeń radykalnie rzucony ku samemu sobie, zaczął przemyślać polityczne aspekty egzystencji człowieka. Zanim zwrócił się w kierunku zagadnień politycznych zajmował się problematyką etyki, duchowości. Ukończywszy trzecią dekadę życia (po 1914 roku) zwrócił się w kierunku problematyki społeczno-politycznej, która stała się dominantą jego dojrzałego

¹ Problem ten porusza Isaiah Berlin w *Czterech esejach o wolności*, przeł. H. Bartszewicz, D. Grinberg, D. Lachowska, A. Tanalska-Dulęba, Warszawa 1994, s. 182–195.

² Dylematy te opisuje A. Ryan w haśle *Liberalizm*, w: *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, red. R. E. Goodina, F. Pettita, przeł. C. Cieśliński, M. Poręba, Warszawa 2002, s. 380.

³ K. Jaspers, *Philosophie der Welt*, München 1958, s. 365–366. Cyt. za: R. Rudziński, *Jaspers*, Warszawa 1978, s. 132.

⁴ Założenia „sytuacji granicznych” Jaspers sformułował w swojej trzytomowej *Filozofii* z 1932 roku.

okresu życia⁵, gdy *pozostawał wierny sformułowanemu przez siebie postulatowi*: „*Filozofia i polityka powinny się połączyć*” – *zejść, zjednoczyć*⁶.

Poszukując doktrynalnych inspiracji liberalizmem w poglądach Jaspersa należy wskazać na postać Maxa Webera. Szczególnie bliski Jaspersowi okazał się jego postulat ocalenia wielkiego dziedzictwa zachodniego uosabianego przez ducha liberalizmu, wolności i różnorodności osobistego życia⁷. Pozostając pod wpływem zapatrywań Webera Jaspers postulował, aby Niemcy zrezygnowały z roszczeń terytorialnych i politycznych. Wojnę przedstawiał jako moralny błąd⁸ wynikający z zejścia z drogi prawdziwej demokracji i odrzucenia owego zachodniego dziedzictwa. Za Weberem powtarzał, że Niemcy powinni zrezygnować z chęci posiadania przewagi militarnej na rzecz propagowania uniwersalnych idei takich jak wolność, postulował, by zaangażowali się w popularyzację „ducha liberalizmu”⁹. W początkowej fazie twórczości Jaspers, pozostając pod wpływem idei autora *Etyki protestanckiej i ducha kapitalizmu*, sformułował kilka pojawiających się również później tez, przykładowo był orędownikiem zachodnioeuropejskiego liberalizmu; wierzył w trwałą związek między ideami liberalnymi a możliwością zaistnienia pokojowych stosunków międzynarodowych; krytykował ustroje oparte na przemocy, niechętnie odnosił się do szowinistycznej demagogii czy wskazywał na zagrożenie pokoju tam, gdzie dominuje w społeczeństwie egoizm i partykularyzm. Max Weber wpłynął również na Jaspersowską wizję polityki jako dziedziny rozważań, konieczności samoo graniczenia się oraz potrzeby zdobywania zaufania w świecie. Według Jaspersa dopiero po wypełnieniu tych trzech warunków polityka jest w stanie uzyskać miano „wielkiej”.

W roku 1919 pojawiło się pytanie dotyczące problemu zachowania się w sytuacji, kiedy komuniści dojdą do władzy. Jaspers zapytał Webera, co wtedy należy zrobić? Odpowiedź autora *Gospodarki i społeczeństwa* była jednoznaczna: *trzeba przestać się tym zagadnieniem interesować. Jaspers, przejmując tę myśl, doszedł do wniosku, że z polityką jest tak, iż przestajemy się nią interesować, kiedy przestaje być autentyczna. Polityka jest polityką – w opinii obu myślicieli – dotąd, dopóki istnieje możliwość ścierania się diametralnie odmiennych stanowisk, dopóki możliwa jest polemika, dopóki możemy się przekonywać do swoich poglądów. W ten sposób kształtuje się opinia publiczna, ma miejsce autentyczna debata publiczna¹⁰, a więc realizowany jest jeden z klasycznych postulatów liberalizmu. Jaspers nie ukrywał, że swoją myślą polityczną Max Weber ukształtował jego poglądy¹¹.*

Po zakończeniu I wojny światowej Jaspers zajął się ideami społeczno-politycznymi za sprawą zlecenia przygotowania tysięcznego tomiku z serii Göschena. Ze swojego dzieła *Philosophie* wyodrębnił wszystkie wątki dotyczące teraźniejszości, co miało na celu naświetlenie moralnej i duchowej sytuacji epoki. Pracę ukończył w 1930 roku, zatytułował ją *Die geistige*

⁵ K. Jaspers, *Autobiografia filozoficzna*, przeł. S. Tyrowicz, Toruń 1993, s. 67.

⁶ F. Zawadzki, *Filozofia a polityka w poglądach Karla Jaspersa*, „Humanitas”, t. 2, Wrocław 1979, s. 251.

⁷ Trzeba wszakże zaznaczyć, że Weber był nastawiony liberalnie tylko do pewnego momentu; jego poglądy ewoluowały wraz ze zmieniającą się sytuacją Niemiec.

⁸ Podobną tezę stawiał Bertrand Russell w *Przebudowie społecznej*, stanowiącej kanwę jego pacyfistycznych przekonań.

⁹ Zob. Z. Kuderowicz, *Filozofia o szansach pokoju. Problemy wojny i pokoju w filozofii XX wieku*, Białystok 1995.

¹⁰ Takie samo stanowisko w kwestii pojmowania polityki reprezentowała Hannah Arendt, uczennica Karla Jaspersa. Łączyła ich przyjaźń i naukowe fascynacje. Jaspers podkreślał, że prowadził z nią dyskusje, które były możliwe jedynie z „nielicznymi mężczyznami”. O dyskusjach między Jaspersem, Arendt i Heideggerem pisze w swojej książce Mark Lilla. Zob. *Lekkożylny umysł. Intelktualiści w polityce*, przeł. J. Margański, Warszawa 2006, s. 13–47.

¹¹ K. Jaspers, *Autobiografia...*, op. cit., s. 70.

Situation der Zeit, ostatecznie ukazała się jednak dopiero w 1931 roku. Jaspers, jak sam przyznawał po latach, nie przywiązywał zbytnej wagi do działalności narodowych socjalistów, ponieważ ich działalność wydawała mu się zbyt – jak to ujmował – „obłądna”, aby nazizm mógł dominować na niemieckiej scenie politycznej. Po latach tłumaczył to filozoficznym nastawieniem do świata.

W okresie międzywojennym, właśnie w owej książce o duchowej sytuacji epoki, Jaspers pisał o skutkach rozwoju techniki dla egzystencjalnego wymiaru położenia człowieka¹² posiadającego z jednej strony wolność, z drugiej zaś będącego za siebie odpowiedzialnym. Konkludował, że wojna w perspektywie takiego rozwoju techniki zagraża trwaniu biologicznemu. Jednocześnie stanowi zagrożenie dla wolności, ponieważ niszczy odpowiedzialność człowieka za siebie. Jaspers dostrzegał problem zagrożenia jednostki przez wyobcowane instytucje społeczne, w związku z tym stawiał tezę o depersonalizacji indywidualnego istnienia.

Czas nazizmu udało się Jaspersowi przetrwać bez zewnętrznych obrażeń. Już *post factum* dowiedział się, że wyznaczono termin jego wywózki (na 15 kwietnia 1945 roku), jednak 1 kwietnia do Heidelbergu wkroczyli Amerykanie. Jaspers niechętnie odnosił się do tego okresu, w swojej autobiografii wymienia tylko kilka zdarzeń z lat 1933–1945. Wspominał jedynie o usunięciu z władz uniwersytetu w Heidelbergu (1933), o pozbawieniu profesury (1937) oraz zakazie druku, który objął jego dzieła w 1938 roku.

Nazizm skłonił Jaspersa do przemyślenia alternatywnych rozwiązań politycznych, utwierdził go w liberalnych przekonaniach. Wydarzenia tego czasu skłoniły go do opowiedzenia się za koncepcją obywatela świata. Wiązał to z byciem człowiekiem, co stanowi nadrzędną kategorię. Podkreślał, że dopiero w drugiej kolejności jest się członkiem danego narodu. Myśli te przenikają filozoficzne inspiracje stoicyzmem z jego elementami kosmopolitycznymi. Widać także wpływy koncepcji praw naturalnych na poglądy Jaspersa. Filozof postulował istnienie ponadnarodowych struktur, do których mógłby się zwrócić bezprawnie traktowany obywatel. Byłaby to *sui generis* „solidarność wszystkich państw”. Jaspers nie akceptował zasady stosunków międzynarodowych nieingerowania w wewnętrzne sprawy państwa. Twierdził bowiem, że jest to źle pojęta tolerancja, która pozwala dokonywać przestępstw na obywatelach przez władze państwa¹³. To – według niego – opacznie pojmowana suwerenność, która prowadzi do popełniania na obywatelach przestępstw. Nikt nie powinien stać ponad prawem. Propagował ideę zbiorowej odpowiedzialności państw, które piętnowałyby bezprawie i przestępstwa w danym państwie. Eksponował fakt, że państwo gnębiące własnych obywateli stanowi zagrożenie dla wszystkich¹⁴.

Totalitarny system, którego doświadczył, skłonił Jaspersa do przemyślenia jego teoretycznych aspektów i zaproponowania konkurencyjnego rozwiązania. Temu tematowi poświęcił pracę *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. Politische Bewusstsein in unserer Zeit* opublikowaną w 1958 roku. Definiuje w niej totalitaryzm jako system społeczny oparty

¹² Kwestia rozwoju techniki zajmowała w tym czasie wielu Niemców. Tematem tym zajmował się chociażby Ernst Jünger. Ogólnie rewolucyjni konserwatyści, w poczet których jest zaliczany, zajmowali się zagadnieniem rozwoju techniki.

¹³ Zasada nieingerowania nie jest wynikiem wspaniałomyślnej tolerancji ze strony innych państw, ale bierze się z faktu, że państwa zazdrośnie strzegły swej suwerenności i w jej obronie używały siły. Czy powodem „tolerowania” przez Zachód Korei Północnej jest przywiązanie do idei nieingerencji czy też wyszkolona armia teje Korei, z którą należałoby się zmierzyć?

¹⁴ Nadmienmy, że pomysł Jaspersa doczekał się realizacji, współcześnie mamy bowiem tego typu instancję w postaci Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich – jednego z czołowych organów Wspólnot Europejskich, który pełni wymieniane przez Jaspersa funkcje (jest międzynarodowym sądem konstytucyjnym i administracyjnym).

na państwowej kontroli indywidualnej działalności i przymusowym kierowaniu przez aparat władzy wszelkimi dziedzinami życia społecznego i kulturalnego¹⁵. Filozof totalitaryzmowi przeciwstawia liberalny model społeczeństwa. W jego przekonaniu oba te systemy konkurują ze sobą, wyznaczając zarazem dwa typy stosunków międzynarodowych. Zestawienie ich uwydatnia wady jednego i zalety drugiego systemu.

Totalitaryzm niweluje wewnętrzne spory partyjne, wprowadza monopartyjność, usuwa opozycję, niszczy debatę publiczną, eliminuje wolność słowa, wprowadza jedną jedyną wykładnię prawa, jedną wizję moralności i jedną obowiązującą ideologię. W systemie tym stosuje się przemoc w sensie dosłownym i ideologicznym. Utrudnione są kontakty z konkurencyjnymi systemami wolnościowymi, pielęgnując w obywatelach uczucie wrogości. Totalitaryzm jest systemem opartym na państwowej kontroli działań jednostek oraz skolonizowaniu przez państwo wszystkich obszarów życia społecznego i politycznego¹⁶. W związku z jednolitością wewnątrzpaństwową wszelkie spory przenosi się na sferę stosunków międzynarodowych. Tym samym totalitaryzm stanowi zarzewie wojny¹⁷.

A contrario w liberalnym modelu społeczeństwa jednostka posiada swobodę działań, władza państwowa jest kadencyjna i kontrolowana dzięki demokratycznym instytucjom. W tak zwanym „świecie wolnościowym” w czasach pokoju mają miejsce różnorodne debaty polityczne, społeczne to – jak Jaspers to ujmuje – stanowi (co brzmi nieco oksymoronicznie) „walkę pokojową”, która pozwala na sublimowanie popędów skłaniających człowieka do destrukcji. W tym „ustroju wolnościowym” dyskutuje się na tematy prawne, moralne, do głosu dochodzą mniejszości. Dyskusja taka sprzyja pokojowi międzynarodowemu¹⁸.

Każdy z charakteryzowanego modelu oddziałuje na możliwość pokoju lub wywołania wojny. Totalitaryzm przez utrudnianie kontaktów obywateli z mieszkańcami oraz instytucjami systemu wolnościowego „wolnego świata” pielęgnuje uczucia wrogości, przez co stwarza warunki do prowójennej atmosfery międzynarodowej. Jaspers arenę stosunków międzynarodowych widział jako pole zmagania systemu totalitarnego oraz modelu wolnościowego, stanowiących dwa konkurencyjne modele ustrojowe, wytyczające zasadnicze tendencje współczesnego mu świata. Wyrazem współzawodnictwa totalitaryzmu i liberalizmu była – według niego – rywalizacja mocarstw atomowych, wyścig zbrojeń, a także – ogólnie rzecz ujmując – globalne strategie.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej Jaspers zaangażował się w politykę, choć nie tak jakby sobie tego życzył (na przeszkodzie stanęły względy zdrowotne)¹⁹. Chciał, aby Amerykanie, którzy wkroczyli do Heidelbergu 1 kwietnia 1945 roku, zaaplikowali demokrację Niemcom. Przy czym nie chodziło o kształcenie teoretyczne, ale o praktyczne poznanie tego

¹⁵ K. Jaspers, *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. Politische Bewusstsein in unser Zeit*, München 1958. Cyt za: Z. Kuderowicz, *Filozofia o szansach pokoju. Problemy wojny i pokoju w filozofii XX wieku*, Białystok 1995, s. 156.

¹⁶ Schmitt eksponował niebezpieczeństwo utożsamiania tego, co polityczne z tym, co państwowe, skolonizowanie wszystkich obszarów życia przez państwo (a więc i polityczność) prowadzi do państwa totalnego. Zob. C. Schmitt, *Pojęcie polityczności*, w: C. Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, przeł. M. A. Cichocki, Kraków 1992.

¹⁷ Jaspers rozpatrywał problem życia po upadku totalitaryzmu, swoje uwagi (głównie przemówienia i wykłady lat 1945–1946) na ten temat zawarł w tomie *Problem winy*.

¹⁸ Podobne poglądy głosił przywoływany już B. Russell, który także wierzył w sublimację impulsu do działania (stanowiącego istotę jego antropologii politycznej) w systemie wolnościowym w walce politycznej. Podobne stanowisko reprezentował Z. Freud, który również zgadzał się, że w polityce daje się skanalizować popęd człowieka do agresji, destrukcji. Zob. Z. Freud, *Kultura jako źródło cierpień*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1992.

¹⁹ Jaspers otrzymał od Amerykanów, formujących przejściowy rząd, propozycję zostania ministrem kultury.

systemu. Orędowną za zaangażowaniem społeczności lokalnych, co pozwoliłoby na kształtowanie postaw współodpowiedzialności oraz umożliwiłoby po pewnym czasie na zaistnienie na scenie politycznej najlepszych polityków. Według Jaspersa, nie da się prosto i łatwo przejść od systemu totalitarnego do wolnościowego, nie da się także dokonać tego oddolnie, stąd konieczna była pomoc zewnętrzna, aby amortyzować szok tej transformacji i dysponować wzorcami, na których należy ją przeprowadzić²⁰.

Jaspers kładł silny akcent na indywidualizm, na odpowiedzialność jednostek, które swoją tańniejszością wywierają wpływ na przyszłość. Dlatego tak ważne jest jak człowiek żyje, jakie podejmuje decyzje, jakie czynności, gdyż dzień powszedni oddziałuje na przyszłość. Warto zaznaczyć, że w swoim *opus magnum* – w *Filozofii*, Jaspers kładł nacisk na fakt, że to, czym człowiek jest nie jest mu dane wraz z bytem empirycznym, ale człowiek wypełnia zadanie stania się człowiekiem poprzez korzystanie z daru wolności.

Autor *Problemu winy* zajmował się w swojej myśli politycznej zagadnieniem obywatelstwa światowego oraz prawami i wolnościami człowieka. Podobnie jak klasycy doszedł do wniosku, że *nie ma filozofii bez politycznych konsekwencji* oraz, iż *Nie ma wielkiej filozofii bez myśli politycznej, nie wyłączając wielkich metafizyków*²¹. Zakładał, że o tym czym jest dana filozofia przekonujemy się w jej politycznych przejawach. Jaspers miał świadomość faktu, że jego filozofia wiele zyskała dzięki związkom z polityką.

Konkludując, postulaty wysuwane przez Jaspersa względem Niemców, aby mieli moralną i duchową odwagę zrezygnowania z ambicji wojennych podbojów na rzecz popularyzacji uniwersalnej idei wolności i lansowania liberalizmu są dalekie od realizmu. Jaspers, podobnie jak inni ludzie głoszący idee pokojowego współistnienia narodów w czasach gorączki wojennej narażają się na niezrozumienie i ekskluzję²². Wydaje się jednak, że ogromny optymizm, wiara w moc liberalizmu, który stwarza człowiekowi pokojowe warunki do sublimacji negatywnych skłonności jest trudna do przyjęcia. Obserwując arenę międzynarodową nietrudno dostrzec, że państwa realizujące liberalne idee wchodzą w konflikty z innymi – mówiąc językiem Carla Schmitta – „jednościami politycznymi”. Liberalizm nie stanowi ani złotego środka przeciwko wojnom międzynarodowym, ani nie wycisza politycznych scen narodowych. Choć z pewnością daje nieporównywalnie większe szanse na skanalizowanie negatywnych popędów ludzi niż zestawiany kontrastowo z wolnościowym systemem totalitaryzm, który ze względu na konieczność wewnątrzpaństwowego ujednoczenia musi szukać kanalizacji popędu Tanatosa (ujęcie Freuda) na arenie międzynarodowej.

Bibliografia

Berlin I., *Cztery eseje o wolności*, przeł. H. Bartszewicz, D. Grinberg, D. Lachowska, A. Tanalska-Dulęba, Warszawa 1994.

Freud Z., *Kultura jako źródło cierpienia*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1992.

Jaspers K., *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. Politische Bewusstsein in unser Zeit*, München 1958.

Jaspers K., *Philosophie der Welt*, München 1958.

²⁰ Amerykanie nie przyjęli sugestii Jaspersa, byłoby to bowiem nie do zaakceptowania przez ich naród, który nie poparłby „kolonialnej administracji” w Niemczech. Ponadto nie chciano dawać Rosjanom przykładu „dyktatorskiego” administrowania.

²¹ K. Jaspers, *Autobiografia...*, op. cit., s. 84.

²² W podobnej sytuacji znalazł się przywoływany już Bertrand Russel, który uchodził za najbardziej zniechęconego człowieka epoki – głosił pacyfizm właśnie w czasach owej gorączki wojennej.

- Jaspers K., *Autobiografia filozoficzna*, przeł. S. Tyrowicz, Toruń 1993.
- Kuderowicz Z., *Filozofia o szansach pokoju. Problemy wojny i pokoju w filozofii XX wieku*, Białystok 1995.
- Lilla M., *Lekkomyślny umysł. Intelktualiści w polityce*, przeł. J. Margański, Warszawa 2006.
- Rudziński R., *Jaspers*, Warszawa 1978.
- Ryan A., *Liberalizm*, w: *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, red. R. E. Goodina, F. Pettita, przeł. C. Cieśliński, M. Poręba, Warszawa 2002.
- Schmitt C., *Pojęcie polityczności*, w: tegoż, *Teologia polityczna i inne pisma*, przeł. M. A. Cichocki, Kraków 1992.
- Zawadzki F., *Filozofia a polityka w poglądach Karla Jaspersa*, „Humanitas”, t. 2, Wrocław 1979.

Liberalism and the chance for global peace. Reflections of Karl Jaspers

Summary

The paper touches on the topic of optimism, allowing for a thesis of the peaceful coexistence of states to be proposed. This type of thinking was represented by the German philosopher and psychiatrist Karl Jaspers. Jaspers took the view that philosophy brings about political consequences that need to be observed and examined. He was influenced by Max Weber, from whom he adopted the idea of the salvation of Western heritage, embodied in the spirit of liberalism, freedom and diversity of private life. According to Jaspers, Germans should abandon their desire for military supremacy in favor of the dissemination of such universal ideas as freedom. In the interwar period Jaspers wrote a book about the spiritual situation of his times where he touched on the issue of the outcomes of technological progress for the existential dimension of man, who enjoys freedom on the one hand, and is responsible for himself on the other. He concluded by saying that in the face of such technical developments warfare poses a threat to biological survival and to freedom, since it destroys human self-responsibility. Jaspers noticed the problem of an individual being threatened by alienated social institutions, and as a consequence he proposed the thesis of the depersonalization of individual existence. The totalitarian system Jaspers had experienced encouraged him to revise the theoretical aspects and to develop a competitive, libertarian solution. Jaspers strongly emphasized individualism and the responsibility of individuals whose present influences the future. Jaspers' ideas may be deemed to be remote from realism, since liberalism is a golden mean, neither preventing international wars nor appeasing political national arenas.